

УДК 378.147:63

DOI <https://doi.org/10.24919/2308-4863/71-3-47>

Олена ЦВИД-ГРОМ,

orcid.org/0000-0003-4348-9398

кандидат філологічних наук,

доцент кафедри іноземних мов

Білоцерківського національного аграрного університету

(Біла Церква, Київська область, Україна) tavidgrom@gmail.com

Володимир МАРЧУК,

orcid.org/0000-0002-8692-8656

кандидат педагогічних наук,

доцент кафедри іноземних мов

Білоцерківського національного аграрного університету

(Біла Церква, Київська область, Україна) volodymyr.marchuk@btsau.edu.ua

Віта ЗЕЛІНСЬКА,

orcid.org/0000-0003-2227-7994

асистент кафедри іноземних мов

Білоцерківського національного аграрного університету

(Біла Церква, Київська область, Україна) vitatelexa@gmail.com

ПЕДАГОГІЧНІ ОСНОВИ ПОНЯТТЯ «ЦІННІСНІ ОРІЄНТАЦІЇ» ТА ОСОБЛИВОСТІ ЇХ ФОРМУВАННЯ У СТУДЕНТСЬКОЇ МОЛОДІ В ОСВІТНЬО-ВИХОВНОМУ ПРОЦЕСІ ЗВО

У статті актуалізується питання формування духовно-моральних ціннісних орієнтирів у студентської молоді у процесі освітньої діяльності в умовах сьогодення. З огляду на це, актуалізується необхідність виокремлення педагогічного аспекту у трактуванні поняття «ціннісні орієнтації». Доведено, що цінність людини, духовний світ особистості визначається ступенем сформованості її ціннісних орієнтацій, мірою її причетності до суспільства, історії, сьогодення, діапазоном її суспільних інтересів, багатством і розмаїтістю зв'язків і взаємин із суспільством.

Обґрунтовано, що формування фундаментальних ціннісних орієнтацій у студентів тісно пов'язане з процесами соціалізації особистості. Педагогічний зміст терміна «орієнтація» походить від багатозначного його змісту в мові і має, принаймні, два аспекти, що означають процес і результат. У найбільш загальному розуміння ціннісні орієнтації слід розглядати як один із проявів зв'язку та взаємної залежності особистості та суспільства, як співвідношення, що виявляється мірою відповідності суб'єктивної, людської активності характеру суспільних вимог, а також у певному оцінюванні цієї активності та застосуванні санкцій з боку суспільства.

Систематизовано відомості науковців стосовно складників, що впливають на формування ціннісних орієнтацій студентів, а саме – когнітивний компонент (система засвоєних особистістю знань про ціннісні орієнтації, сутність прав та обов'язків, про норми і правила поведінки людини в соціумі, способи регулювання відносин між індивідом та суспільством); мотиваційний (мотиви формування ціннісних орієнтацій, моральні орієнтації у реалізації відповідальних вчинків, прагнення свідомо регулювати свою діяльність у соціально-професійній спільноті); діяльнісний (готовність особистості здійснювати свідомий вибір певної лінії поведінки, ухвалювати рішення, оцінювати їх наслідки, визначати необхідні обмеження в поведінці на засадах сформованого світогляду та розвиненої самосвідомості).

***Ключові слова:** ціннісні орієнтації, виховний процес, вища освіта, студенти, етичні орієнтири, соціокультурні цінності.*

Olena TSVID-GROM,*orcid.org/0000-0003-4348-9398**Candidate of Philological Sciences,**Associate Professor at the Department of Foreign Languages**Bila Tserkva National Agrarian University**(Bila Tserkva, Kyiv region, Ukraine) tsvidgrom@gmail.com***Volodymyr MARCHUK,***orcid.org/0000-0002-8692-8656**Candidate of Pedagogical Sciences,**Associate Professor at the Department of Foreign Languages**Bila Tserkva National Agrarian University**(Bila Tserkva, Kyiv region, Ukraine) volodymyr.marchuk@btsau.edu.ua***Vita ZELINSKA,***orcid.org/0000-0003-2227-7994**Senior Lecturer at the Department of Foreign Languages**Bila Tserkva National Agrarian University**(Bila Tserkva, Kyiv region, Ukraine) vitazelexa@gmail.com*

PEDAGOGICAL BASES OF THE CONCEPT OF “VALUE ORIENTATIONS” AND PECULIARITIES OF THEIR FORMATION IN STUDENTS IN THE EDUCATIONAL PROCESS OF A HIGHER EDUCATION INSTITUTION

The article raises the issue of the formation of spiritual and moral value orientations in student youth in the process of educational activity in the present-day conditions. In view of this, the need to highlight the pedagogical aspect in the interpretation of the concept of “value orientations” is actualised. It is proved that the value of a person, the spiritual world of a personality is determined by the degree of formation of his/her value orientations, the degree of his/her involvement in society, history, and the present, the range of his/her social interests, the richness and diversity of connections and relations with society.

It is substantiated that the formation of fundamental value orientations in students is closely related to the processes of socialisation of the individual. The pedagogical content of the term “orientation” comes from its multivalent meaning in the language and has at least two aspects, meaning process and result. In the most general sense, value orientations should be considered as one of the manifestations of the connection and mutual dependence of the individual and society, as a ratio that is manifested by the degree of compliance of subjective, human activity with the nature of social requirements, as well as in a certain assessment of this activity and the application of sanctions by society.

The article systematises the information of scholars on the components that influence the formation of students’ value orientations, namely, the cognitive component (a system of knowledge about value orientations, the essence of rights and responsibilities, the norms and rules of human behaviour in society, ways of regulating relations between the individual and society); motivational (motives for the formation of value orientations, moral orientations in the implementation of responsible actions, the desire to consciously regulate one’s activities in the socio-professional community); activity (readiness of the individual to make a conscious choice of a certain line of behaviour, make decisions, assess their consequences, determine the necessary restrictions in behaviour on the basis of a formed worldview and developed self-awareness).

Key words: *value orientations, educational process, higher education, students, ethical guidelines, socio-cultural values.*

Постановка проблеми. Педагогічний аспект проблеми ціннісної орієнтації особистості у навколишньому світі полягає в тому, щоб широкий спектр об’єктивних цінностей культури зробити предметом усвідомлення, переживання як особливих потреб особистості, зробити так, щоб об’єктивні цінності стали суб’єктивно значимими, стійкими життєвими орієнтирами особистості, її ціннісними орієнтаціями.

Значення дослідження ціннісних орієнтацій індивіда визначається тим, що вони являють собою основний «канал засвоєння духовної культури суспільства», перетворення культурних

цінностей у стимули і мотиви поведінки людей. Формування ціннісних орієнтацій багато в чому сприяє процесові розвитку особистості в цілому. Таким чином, цінність людини, духовний світ особистості визначається ступенем сформованості її ціннісних орієнтацій, мірою її причетності до суспільства, історії, сьогодення, діапазоном її суспільних інтересів, багатством і розмаїтістю зв’язків і взаємин із суспільством.

Аналіз досліджень. Дослідники, які звертаються до вивчення виховного процесу у закладах вищої освіти (М. Євтух, Г. Шевченко, О. Здравомислов), акцентують на наявності у цій сфері сут-

тевих проблем, які очікують свого розв'язання, зокрема тих, що стосуються соціального становлення студентів, оволодіння ними соціальних норм і цінностей. Особливості формування ціннісних орієнтацій особистості проаналізовано С. Аваліані, А. Александровим, Д. Григор'євою, В. Паніним, В. Андрущенком. Різні аспекти ціннісних орієнтацій – визначення їх сутності, розкриття структури та характеристика їх змісту представлені в працях В. Іванова, В. Бакірова, М. Вебера, В. Гнатенка, В. Коновалова, М. Головатого.

Концептуалізація поняття «ціннісні орієнтації» доволі широка, що дає змогу, з одного боку, всебічно розкрити його сутність, а з іншого – розглядати його як певну характеристику особистості, що потребує уточнення та конкретизації.

Формування фундаментальних ціннісних орієнтацій у студентів тісно пов'язане з процесами соціалізації особистості. У соціологічному контексті цей феномен розглядається з позиції його регулювання соціальними нормами й реалізації шляхом запровадження форм соціального контролю, усвідомлення відповідальними суб'єктами своєї соціальної ролі (Є. Пеньков). Як вольову якість особистості, що виявляється в її готовності до виконання обов'язків, які покладаються на неї суспільством, здатність відповідати за свої вчинки та вчинки інших людей, інтерпретують соціальну відповідальність психологи (К. Муздибаєв). У педагогіці поняття «ціннісні орієнтації» розуміється як моральна та етична категорія, що забезпечує здатність людини відповідати за свої вчинки, які вона здійснила на засадах вільного вибору (В. Головенько, О. Дробницький, С. Возняк).

Не зважаючи на широке висвітлення проблеми ціннісних орієнтацій, вона й нині не втрачає своєї актуальності. Адже в умовах сьогодення посилюється увага до соціального становлення особистості, оволодіння нею соціальними нормами і цінностями, вміннями ухвалювати самостійні рішення і нести за них відповідальність не лише перед самим собою, а й перед соціумом. Однак звернення до реалій практики засвідчує, що вищі навчальні заклади в ситуації орієнтації на ринкову економіку прагнуть готувати професіоналів, які володіють певним обсягом теоретичних знань і практичних умінь, здатних виживати в реаліях сьогодення. При цьому процес навчання у ЗВО недостатньо спрямований на внутрішній світ людини, на формування духовно-моральної культури випускника, який усвідомлює свою особисту відповідальність перед суспільством (Марчук та ін., 2022: 291).

Мета статті – на основі аналізу наукової літератури визначити основні характеристики цінніс-

них орієнтацій, уточнити їх структуру та змістове наповнення. З огляду на це, актуалізується необхідність не лише розкриття фундаментальних ознак ціннісних орієнтацій, а й визначення особливостей їх формування у студентів в умовах сьогодення.

Виклад основного матеріалу. Усі сфери суспільного буття (політична, економічна, культурна, соціальна) в умовах характерної для сьогодення нестабільності та багатоманітності виборів висувають перед людиною необхідність виявлення наявних проблем, адекватного реагування на них, ухвалення самостійних рішень у нестандартних ситуаціях і вміння нести за них відповідальність. Це зумовлює необхідність зміщення акцентів у виховному процесі на розвиток у студентської молоді самостійності, мобільності, етичних орієнтирів і соціокультурних цінностей, соціальної відповідальності.

Педагогічний зміст терміна «орієнтація», яким оперує цілий ряд інших наук (астрономія, географія, топографія й ін.), походить від багатозначного його змісту в мові і має, принаймні, два аспекти, що означають процес і результат. Орієнтація як результат визначається вільним володінням широким колом знань у певній галузі і передбачає одночасно і надбаний людиною рівень – своєрідний, необхідний фундамент для постійного пошуку, розвитку, удосконалення і поглиблення уявлень. У цьому значенні орієнтація має такі характеристики як широта, гнучкість, ерудиція, тезаурус, проблемність.

У найбільш загальному розумінні ціннісні орієнтації слід розглядати як один із проявів зв'язку та взаємної залежності особистості та суспільства, як співвідношення, що виявляється мірою відповідності суб'єктивної, людської активності характеру суспільних вимог, а також у певному оцінюванні цієї активності та застосуванні санкцій з боку суспільства. Суб'єктом формування ціннісних орієнтацій може бути окрема особистість, колектив, соціальна група – будь-яка соціальна спільнота, яка володіє єдністю діяльності та організації.

Співвідношення між фундаментальними ціннісними орієнтаціями та іншими видами ціннісних орієнтацій можна уявити як діалектичний зв'язок загального та окремого. Загальне існує в окремому та через окреме, але не вичерпується окремим. Тобто фундаментальні ціннісні орієнтації – це підґрунтя всіх видів ціннісних орієнтацій; вони охоплюють ті спільні, найбільш значущі в соціальному плані аспекти і характеристики, які властиві окремим її видам. Специфіка конкретних видів

ціннісних орієнтацій зумовлена природою тих суспільних відносин, всередині яких вони виникають і існують у своїй якісній визначеності. Різні види ціннісних орієнтацій постають під час структурного аналізу цінностей як елемента системи.

Ціннісні орієнтації поділяються на негативні (ретроспективні) – за вже здійснені в минулому протиправні дії та позитивні (активні) – ціннісні орієнтації за майбутні дії. Позитивні ціннісні орієнтації характеризуються корисною поведінкою суб'єктів суспільних відносин, що реалізуються шляхом виконання ними обов'язків, які приписуються соціальними нормами. Іншими словами, йдеться про соціально необхідний спосіб дій суб'єкта, тобто такий, за якого «не лише конкретні приписи (заборони, обов'язки або повноваження), а й більш загальні цілі, встановлені соціальними нормами, запроваджуються з максимальною адекватністю» (Марчук та ін., 2022: 292). Негативні ціннісні орієнтації породжуються асоціальною поведінкою, що виявляється через порушення приписів соціальних норм, відмовою від виконання обов'язків, встановлених цими нормами, деструктивність між особистісних відносин і руйнування механізму, що регулює їх функціонування. Негативні ціннісні орієнтації обов'язково породжують нові (вторинні) правові відносини, в межах яких на правопорушника покладається обов'язок мінімізувати негативні наслідки своєї поведінки. Її своєрідність полягає в тому, що вона залучається в механізм регулювання суспільних відносин у зв'язку з фактами порушення встановлених правил поведінки або, якщо мати на увазі її попереджувальну, профілактичну роль, з можливістю такого порушення (Кавалеров, 1996: 8).

У своїй внутрішній сутності фундаментальні ціннісні орієнтації характеризують соціальну типовість особистості, тобто її здатність дотримуватися у своїй поведінці і діяльності загальноприйнятих у даному суспільстві соціальних норм та вміння об'єктивувати власні дії. Вони впливають на свідомість і дії людини, на переконання, вимагають напруження волі, активізують емоційну сферу особистості, спонукають її до пізнавальної, трудової, суспільної активності (Безпрощанна, 2012).

Вивчаючи особливості формування ціннісних орієнтацій студентів, В. Андрущенко та Ю. Замошкін пропонують розрізняти в її структурі такі взаємопов'язані компоненти: когнітивний (система засвоєних особистістю знань про ціннісні орієнтації, сутність прав та обов'язків, про норми і правила поведінки людини в соціумі, способи регулювання відносин між індивідом

та суспільством); мотиваційний (мотиви формування ціннісних орієнтацій, моральні орієнтації у реалізації відповідальних вчинків, прагнення свідомо регулювати свою діяльність у соціально-професійній спільноті); діяльнісний (готовність особистості здійснювати свідомий вибір певної лінії поведінки, ухвалювати рішення, оцінювати їх наслідки, визначати необхідні обмеження в поведінці на засадах сформованого світогляду та розвиненої самосвідомості (Марчук та ін., 2022: 291).

Педагогічний зміст поняття «орієнтація» має на увазі людину, яка здобуває життєві орієнтири, освоює навколишню дійсність, шукає своє місце у світі. Причому, освоєння зовнішнього світу і пізнання самого себе у студента відбувається у взаємодії з дорослими, котрі цілеспрямовано допомагають йому в цьому надзвичайно важкому процесі. Процес орієнтації відбувається у визначених тимчасових і просторових рамках, тому що вибір життєвого шляху, побудова планів, самовизначення особистості, спілкування, значною мірою, знаходить свої обриси до моменту закінчення навчального закладу. Як просторові обмеження процесу орієнтації виступає освітній заклад, який є для студента центром соціуму, у якому він живе, діє у дуже важливий період свого життя – період дорослішання, самовизначення.

Система ціннісних орієнтацій студентів завжди адекватна системі цінностей суспільства. Доведено, що слідом за переоцінкою цінностей, яка відбувається в суспільстві постійно, з'являються зміни в ціннісних орієнтаціях студентів. Своєрідність соціальної ситуації розвитку сучасного студента складається з пошуку ціннісних орієнтирів в умовах кардинальної переоцінки цінностей, народженні нових пріоритетів. У зв'язку з цим, особливого значення набувають педагогічна аксіологія, ціннісні орієнтації викладачів. Культура особистості виступає в цій ситуації особливо значимим фактором в орієнтації студентів на соціально-значущі цінності.

Зміна педагогічної позиції з монологічної в діалогічну, звертання педагога до потреб студента є однією з головних педагогічних умов орієнтації студентів на соціально-значимі цінності.

Свою структуру ціннісних орієнтацій студентів запропонувала О. Балакірева, вирізняючи в ній мотиваційно-ціннісний, орієнтовно-прогностичний, емоційно-вольовий і поведінковий компоненти. Критерієм оцінки мотиваційно-ціннісного компонента ціннісних орієнтацій студентів визначено соціальну спрямованість, що проявляється в таких показниках як альтруїстичні мотиви соціальної поведінки; просоціальні цін-

нісні орієнтації, широка сфера і соціальний вектор відповідальності, що визнається; орієнтовно-прогностичного – соціальна передбачливість, показниками якої є знання про зміст базових соціально схвалюваних стратегій ролевої поведінки і норм, що зумовлюють їх; знання про сутність і зміст базових соціальних цінностей і розуміння особистого та соціального значення норм, що охороняють їх; уміння передбачати особисті та соціально значущі наслідки своїх дій; емоційно-вольового – причетна самостійність, що проявляється в таких показниках як здатність до емпатії; здатність до рефлексії своєї поведінки; характер атрибуції відповідальності; поведінкового – над-нормативна соціальна активність, показниками якої виступають прагнення до виходу за рамки навчальної програми при засвоєнні змісту соціальних ролей; здатність до прояву ініціативи в організації і здійсненні соціально корисної діяльності; здатність до прийняття на себе додаткових обов'язків (Балакірева, 2013: 70).

Орієнтація – це процес особистісного розвитку, у якому формування, зміна, інтеграція її компонентів веде до більш високої цілісності поетапно. Нагромадження компонентів розвитку, їх збереження, збагачення і реорганізація, розчленування їхніх функцій, ієрархія та інтеграція забезпечують виникнення нових структурних утворень і нових функцій ціннісного образу світу, образу «я», образу майбутнього. Процес орієнтації можна розглядати як сходження особистості до цінностей суспільства на основі діалектичного закону потреб. Педагогічна проекція закону потреб дозволяє охарактеризувати сутність процесу орієнтації студентів у світі цінностей як самостійний, адекватний основним цінностям суспільства рух особистості, визначити ціннісну функцію виховання як необхідність трансформації цінностей у життєдіяльність навчального закладу й актуалізацію особистісних потреб студентів з урахуванням їх віку та соціальної ситуації їхнього розвитку. Вважаємо, що на всіх рівнях розвитку процесу орієнтації функціонують ті самі ціннісні механізми: пошук – оцінка – вибір – проекція, однак на різних фазах ми можемо побачити різний ступінь завантаженості окремих механізмів: присвоєння цінностей забезпечується значною мірою пошуком і оцінкою, на наступних стадіях – це вибір і проекція.

Вважаємо, що особливості розвитку процесу орієнтації обумовлені як індивідуальними умовами розвитку особистості/характером її життєдіяльності, так і віковими закономірностями. Однак етапи процесу орієнтації можуть наближатися, а

можуть і значно відставати від етапів вікового розвитку студента. Саме тому необхідне спеціальне вивчення особливостей, протиріч, тенденцій орієнтації студентів на соціально-значимі цінності в навчально-виховному процесі.

У загальному розумінні процес орієнтації може бути представлений як розширений в часі життєвий простір, у якому особистість будує, здобуває певну «траєкторію свого руху» згідно з орієнтирами: цінностями зовнішнього світу і цінностями самопізнання, самооцінки, саморозвитку. Вибір життєвої мети, планів, перспектив людина здійснює на основі пізнання обставин і самої себе, постійно оцінюючи, порівнюючи і зіставляючи себе та інших людей, зазираючи в минуле, живучи в сьогоденні, орієнтуючись на майбутнє. Ціннісні орієнтації особистості, таким чином, забезпечують стрижень, загальну лінію, якусь вісь, що врівноважує вчинки, поведінку, діяльність, що відхиляються в той або інший бік від загального стрижня, лінії, спрямованості.

Наявність орієнтації на соціально-значущі цінності характеризує особистісну зрілість, самостійність, що може відбутися не тільки в студентські роки, але і пізніше. Отже, не можна вважати, що до моменту закінчення навчального закладу у студента має завершитися процес формування ціннісних орієнтацій. Вірніше буде вважати, що за період навчання кожен студент може в процесі орієнтації «узяти свою висоту» – піднятися на певний рівень зорієнтованості в ціннісному освоєнні дійсності. Серед факторів, що впливають на ціннісне сприйняття студентами навколишньої дійсності, виступає зміст. Вважаємо, що зміст орієнтації студентів завжди детермінований (відповідно до загального закону педагогіки) соціокультурною ситуацією розвитку суспільства.

Кардинальні зміни, які відбулися і відбуваються у сучасному українському суспільстві, поставили на порядок денний проблему духовності, а отже, духовних цінностей, які є невіддільними від духовного поступу, морального самовдосконалення, віри (Бліхар, 2018: 123).

Сьогодні сукупність соціально-значимих цінностей визначається пріоритетом загальнолюдських цінностей і містить у собі цінності, що зберігаються у всіх суспільних системах – істину, добро (гуманізм) і красу; глобальну і особистісно-значущу цінність – життя; особливо актуальну цінність для нинішнього етапу розвитку суспільства – Батьківщину, перемогу, незалежність; пріоритетну цінність, що забезпечує прогрес і процвітання суспільства й особистості – справедливість, законність.

Іншим фактором, що забезпечує динамічні орієнтації студентів на соціально значущі цінності, є освітній заклад і його центральна діюча особа – викладач, який організовує ціннісну взаємодію викладача та студентів. У зв'язку з цим, своєрідність взаємозв'язку «особистість – суспільство» у студентів полягає в тому, що вона є опосередкованою дорослими, які цілеспрямовано прагнуть сформувати ціннісне відношення до світу, до інших людей, до самих себе, до свого минулого, до сьогодення і до майбутнього. Формування ланцюжка – цінності навколишньої дійсності – «Я сам» – «Моє майбутнє» – будується на основі різноманітних факторів, що впливають на побудову життєвих перспектив особистості. Вибір мети і перспектив відбувається у процесі виховання. Освітній заклад – той світ, що являє собою досить обмежену систему, у якому підструктури взаємозв'язку «індивід – середовище», «індивід – вихователь» доповнюються цілою низкою взаємодій, серед яких необхідно підкреслити вагомий феномен – колектив, групу, сферу спілкування усередині освітнього закладу. Взаємодія «індивід – середовище» (особистість – суспільство) здійснюється не по прямій лінії, а в багаторазовій, поліструктурній системі, де взаємодія особистості опосередкована суб'єкт-об'єктивними і суб'єкт-суб'єктивними взаєминами.

Висновки. Визначаючи концептуальну сутність терміна «ціннісні орієнтації», під-

креслюємо як психологічну його основу, так і педагогічну їхню сутність, а отже – і реальну можливість впливати на розвиток цих особистісних механізмів у спеціально організованих ситуаціях життєдіяльності студента. У даному випадку педагог може цілеспрямовано сприяти розвиткові механізму пошуку, оцінки, вибору, проєкції у педагогічно доцільно організованих ситуаціях пошуку, оцінки, вибору і проєкції. Шляхом вивчення дії механізмів процесу орієнтації ми розкриваємо потенційні можливості забезпечення оптимальних умов їхнього функціонування, знаходимо способи взаємодії педагога і студента в процесі формування моральних орієнтирів.

Теоретичний аналіз проблеми формування духовно-ціннісних орієнтирів студентської молоді у процесі освітнього-виховного процесу свідчить, що в сучасних умовах означена проблема набуває особливої ваги й актуальності. Її розв'язання пов'язане зі створенням педагогічних умов виховання: впровадження створених освітніх програм, курсів, методичних рекомендацій, форм, методів і перспективних технологій, застосування яких сприятиме забезпеченню формування моральних орієнтирів студентської молоді. Перспективи подальших досліджень пов'язані з поглибленим вивченням механізмів формування духовно-моральних ціннісних орієнтацій студентської молоді аграрних ЗВО.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Безпрозванна А. Формування соціальної відповідальності у студентів вищих навчальних закладів. URL: http://library.udpu.org.ua/library_files/stud_konferenzia/2012_1/visnuk_7.pdf (дата звернення 10.12.2023).
2. Балакірева О. С. Формування соціальної відповідальності у студентів-менеджерів у технічному університеті. *Вісник НТУУ «КПІ». Філософія. Психологія. Педагогіка*. 2013. № 2. С. 69-70.
3. Бліхар М.П. Духовні цінності студентської молоді у сучасному українському суспільстві : дис. ... канд. соціол. н. Львів, 2018. 271 с.
4. Кавалеров А. А. Ціннісні орієнтації особистості у духовній культурі. автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. філос. наук : 09.00.03. Південноукраїнський держ. пед. ун-т ім. К.Д.Ушинського. 1996. 18 с.
5. Марчук В.В., Цвид-Гром О.П., Рейда О.А. Фундаментальні характеристики ціннісних орієнтацій студентів аграріїв. *Актуальні питання гуманітарних наук*. 2023. Вип. 59. Т. 2. С. 290-295. URL: <http://rep.btsau.edu.ua/handle/BNAU/8496> (дата звернення: 26.12.2023).

REFERENCES

1. Bezprozvanna A. Formuvannya sotsialnoi vidpovidalnosti u studentiv vyshchychk navchalnykh zakladiv [The students of higher educational establishments have forming of social responsibility]. URL: http://library.udpu.org.ua/library_files/stud_konferenzia/2012_1/visnuk_7.pdf (data zvernennia 10.12.2023) [in Ukrainian].
2. Balakirieva O. (2013) Formuvannya sotsialnoi vidpovidalnosti u studentiv-menedzheriv u tekhnichnomu universyteti [Students-managers have forming of social responsibility in a technical university]. *Visnyk NTUU «KPI». Filosofia. Psykholohiia. Pedagogika*. 2013. № 2. S. 69-70. [in Ukrainian].
3. Blikhar M. (2018) Dukhovni tsinnosti studentskoi molodi u suchasnomu ukrainskomu suspilstvi : dys. ... kand. sotsiol. n. Lviv, 2018. 271 s. [in Ukrainian].
4. Kavalierov A. (1996) Tsinnisni oriientatsii osobystosti u dukhovnii kulturi. avtoref. dys. na zdobuttia nauk. stupenia kand. filoz. nauk : 09.00.03. Pivdenoukrainskyi derzh. ped. un-t im. K.D.Ushynskoho. 1996. 18 s. [in Ukrainian].
5. Marchuk V., Tsvyd-Hrom O., Reida O. (2023) Fundamentalni kharakterystyky tsinnisnykh oriientatsii studentiv ahrariiv. *Aktualni pytannia humanitarnykh nauk*. 2023. Vyp. 59. T. 2. S. 290-295. URL: <http://rep.btsau.edu.ua/handle/BNAU/8496> (data zvernennia: 26.12.2023) [in Ukrainian].